

DOI 10.54596/2958-0048-2023-3-101-108

ӘОЖ 657.47

ҒТАМА 06.73.15

МАРЖИНАЛДЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН БАСҚАРУДА ҚОЛДАНУ

Карипова А.М.^{1*}, Бактыбаева Д.С.¹

^{1*}М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті,

Петропавл, Қазақстан Республикасы

*E-mail: karipova1983@inbox.ru

Аңдатпа

Нарықтық экономика жағдайында пайданы ұлғайту және өндіріс тиімділігін арттыру кәсіпорынның басты мақсаты болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін қажетті шарттардың бірі – сауатты және экономикалық негізделген басқарушылық шешімдерді қабылдау болып табылады. Бизнесітегі басқару шешімдерін негіздеуде маржиналдық талдау үлкен рөл атқарады.

Бүгінгі таңда, маржиналдық талдау – ең көп таралған экономикалық тұжырымдамалардың бірі. Оның әдістемесі маңызды экономикалық көрсеткіштердің үш тобы арасындағы «шығындар – өнімді өткізу көлемі – пайда» арақатынасын зерттеуге және осы көрсеткіштердің әрқайсысының басқалардың берілген мәні үшін шекті және оңтайлы шамасын болжауға негізделген.

Зерттеу өзектілігі: ХХІ ғасырда нарықтық қатынастар дамуының қазіргі жағдайында жекелеген мемлекеттердің экономикаларын біріктіру процесі және шаруашылық жүргізуші субъектілердің жұмыс істеу жағдайларының өзгеруі жүреді. Бұл, ең алдымен, өнімді өндіруге жұмсалатын ресурстардың негізгі түрлерінің мөлшері өндіріс тиімділігіне, пайда мен кірістілікке айтарлықтай әсер етеді. Осыған байланысты ресурстардың әр түрлі түрлерін қолданатын кәсіпорын: материалдық, еңбек, техникалық және т.б., оларды тиімді басқару керек. Олардың бір-бірімен қалай байланысты екенін, қолданылатын ресурстардың қайтарымдылығын арттыру үшін қандай шешімдер қабылдау керектігін білу керек, өйткені оларды пайдалану деңгейі тұтыну мөлшеріне тікелей әсер етеді.

Түйін сөздер: маржиналдық талдау, маржа, маржиналдық талдау әдістемесі, маржиналдық табыс, шығынсыздық нүктесі, қауіпсіздік шегі.

МАРЖИНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В УПРАВЛЕНИИ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ КОМПАНИИ

Карипова А.М.^{1*}, Бактыбаева Д.С.¹

^{1*}Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева,

Петропавловск, Республика Казахстан

*E-mail: karipova1983@inbox.ru

Аннотация

В условиях рыночной экономики основной целью предприятия является увеличение прибыли и повышение эффективности производства. Одним из необходимых условий для достижения этой цели является принятие грамотных и экономически обоснованных управленческих решений. Маржинальный анализ играет большую роль в обосновании управленческих решений в бизнесе.

Сегодня маржинальный анализ – одна из самых распространенных экономических концепций. Его методика основана на изучении соотношения «затраты – объем реализации продукции – прибыль» между тремя группами важнейших экономических показателей и прогнозировании предельной и оптимальной величины каждого из этих показателей для заданного значения других.

Актуальность исследования: в современных условиях развития рыночных отношений в ХХІ веке происходит процесс объединения экономик отдельных государств и изменение условий функционирования хозяйствующих субъектов. Это связано, прежде всего, с тем, что количество основных видов ресурсов, затрачиваемых на производство продукции, существенно влияет на эффективность производства, прибыль и рентабельность. В связи с этим предприятие, использующее различные виды

ресурсов: материальные, трудовые, технические и т.д., должно эффективно ими управлять. Необходимо знать, как они взаимосвязаны, какие решения необходимо принимать для увеличения отдачи используемых ресурсов, так как уровень их использования напрямую влияет на величину потребления.

Ключевые слова: маржинальный анализ, маржа, методика маржинального анализа, маржинальный доход, точка безубыточности, порог безопасности.

MARGIN ANALYSIS AND ITS APPLICATION IN THE FINANCIAL MANAGEMENT OF THE COMPANY

Karipova A.M.^{1*}, Baktybaeva D.S.¹

^{1*} M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Republic of Kazakhstan

*E-mail: karipova1983@inbox.ru

Abstract

In a market economy, the main goal of the enterprise is to increase profits and increase production efficiency. One of the necessary conditions for achieving this goal is the adoption of competent and economically sound management decisions. Margin analysis plays an important role in the justification of management decisions in business.

Today, margin analysis is one of the most common economic concepts. His methodology is based on the study of the ratio "costs – sales volume – profit" between three groups of the most important economic indicators and forecasting the maximum and optimal value of each of these indicators for a given value of the others.

Relevance of the research: in the modern conditions of the development of market relations in the XXI century, the process of unification of the economies of individual states and the change in the conditions of functioning of economic entities is taking place. This is primarily due to the fact that the number of main types of resources spent on production significantly affects production efficiency, profit and profitability. In this regard, an enterprise that uses various types of resources: material, labor, technical, etc., must effectively manage them. It is necessary to know how they are interconnected, what decisions need to be taken to increase the return of the resources used, since the level of their use directly affects the amount of consumption.

Keywords: margin analysis, margin, margin analysis methodology, margin income, break-even point, security threshold.

Кіріспе

XXI ғасырда, нарықтық экономика жағдайында кез-келген ұйымның қызметі шығынсыз болуы мүмкін емес. Олар кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін жүзеге асыру үшін қажетті базалық элементтер болып табылады. Шығындар – ақша ағындарының мөлшерін, өндірілген өнімнің өзіндік құнын, оны сатудан түскен түсім мен пайданы, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің рентабельділігі мен жұмыс істеу тиімділігін айқындайтын маңызды экономикалық санат болып табылады. Осы экономикалық тұжырымдаманың қалыптасуы тарихи болып табылады, ол өндіріс пен тауар-ақша қатынастарының пайда болуымен байланысты. Алайда шығындардың экономикалық мәнін зерттеу белгілі бір жағдайларда шығындардың шығысқа айналуы мүмкін екенін анықтауға мүмкіндік берді.

Экономикалық қызметті жүзеге асыру процесінде алынған кірістерді шығындармен үнемі өлшеу қажеттілігі өндіріс шығындарын басқару процесінің міндеттілігі мен маңыздылығын анықтайды.

Сонымен қатар, үнемі өзгеріп отыратын экономикалық жағдайда кәсіпорынның болашақ тағдыры стратегиялық тұрғыдан немесе жобаны тактикалық тұрғыдан жүзеге асыруға байланысты болатын ең тиімді, экономикалық тұрғыдан орынды және негізделген басқарушылық шешімді уақтылы қабылдай білу өте маңызды. Бұл жағдайда сарапшылар ақпараттық базаға қатысты арнайы әдістерді қолданып, белгілі бір пәндерді

зерттейді және тек теориялық пен практикалық әдістердің белгілі бір жиынтығын пайдаланады.

Мұндай шешімдерді негіздеу мен қабылдауда ғылыми әлемде шығынсыздықты талдау немесе CVP талдауы («cost-volume-profit») деп аталатын маржиналдық талдау үлкен рөл атқарады. Өндірістік шығындар – бұл қаржылық және басқарушылық есепке алудың байланысты саласы және талдаудың ерекше объектісі [1, б. 139].

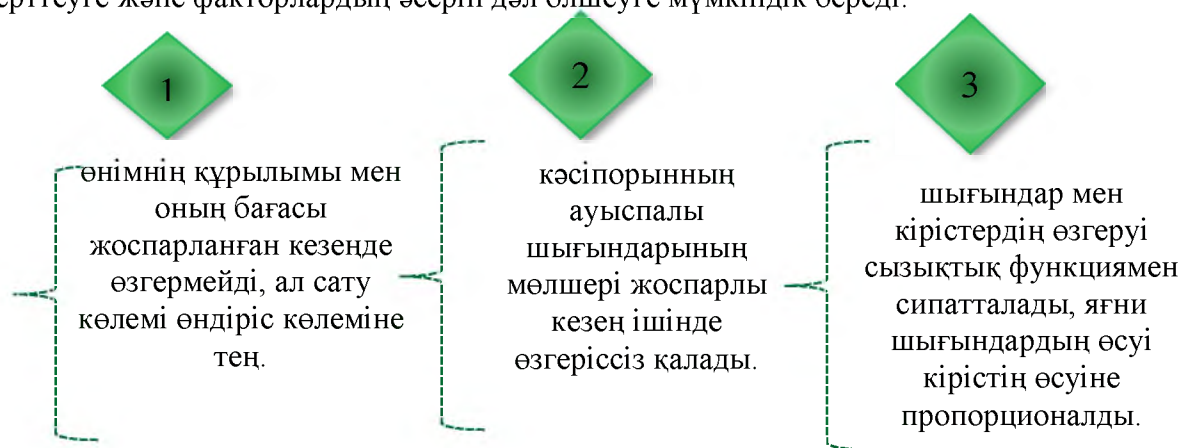
Маржиналдық талдау өндірістің экономикалық тиімділігін арттыру резервтерін іздеудегі көптеген әдістердің бірі ретінде алғаш рет шетелде, өндірушілер өздерінің кәсіпкерлік қызметін тек нарықтық экономика жағдайында құрған капиталистік елдерде пайда болды. Басқарушылық есеп айырысудың бұл әдісі шығынсыздықты талдау немесе шекті талдау деп те аталады. Шекті талдауды 1930 жылы американдық инженер Уолтер Раутенстрах сыни өндіріс графикасы деген атымен белгісі жоспарлау әдісі ретінде ұсынған. Алғаш рет орыс әдебиетінде 1971 жылы Н.Г. Чумаченко, кейінірек А.П. Зудилин егжей-тегжейлі сипаттаған.

Зерттеу әдістері

Бизнестегі басқару шешімдерін негіздеуде маржиналдық талдау үлкен рөл атқарады. Маржиналдық талдау – бұл өндіріс көлемі, шығындар мен пайда арасындағы қатынасты зерттеу негізінде басқару шешімдерін негіздеу үшін қолданылатын әдіс.

Маржиналдық талдау әдістемесі өндіріс көлемінің өзгеруіне байланысты өндірістік және сату шығындарын ауыспалы және тұрақты болып бөлуге және маржиналдық кіріс санатын пайдалануға негізделген [1, б. 141].

Пайданы маржальық талдау әдісі, отандық кәсіпорындарда қолданылатын дәстүрлі әдістерден айырмашылығы – ол индикаторлар арасындағы қатынастарды толық зерттеуге және факторлардың әсерін дәл өлшеуге мүмкіндік береді.

Сурет 1. Маржиналдық талдау кезінде сақталуы керек шарттар

Әлемдік тәжірибеде шығынсыздық нүктесін есептеудің үш негізгі әдісі қолданылады – аналитикалық немесе алгебралық, нақты жалпы маржаны есептеу және графикалық.

Маржаны талдау арқылы шешуге болатын тағы бір міндеттердің бірі – бұл кәсіпорынның шығынға ұшырауын болдырмау үшін өндіріс пен іске асыру көлемін қанша пайызға азайтуға болатындығын анықтау. Ол үшін «қауіпсіздік шегі» (қаржылық тұрақтылық қоры) көрсеткіші есептеледі. Ол өндіріс пен сатудың нақты және шекті көлемдері арасындағы айырмашылыққа тең.

Қаржылық қауіпсіздік маржасы неғұрлым көп болса, кәсіпорынның кәсіпкерлік тәуекелі соғұрлым аз болады.

Жоғарыда айтылғандардан, маржиналдық талдау бизнестегі басқару шешімдерін негіздеуде үлкен рөл атқаратындығы сипатталады. Оның әдістемесі маңызды экономикалық көрсеткіштердің үш тобы арасындағы қатынастарды зерттеуге негізделген: шығындар, өнімді өндіру (сату) көлемі және пайда, осы көрсеткіштердің әрқайсысының шамасын басқалардың берілген мәні бойынша болжау.

Бұл әдіс қызмет көлемінің өзгеруіне байланысты өндірістік және сату шығындарын ауыспалы және тұрақты болып бөлуге және маржалық пайда санатын пайдалануға негізделген.

Зерттеу нәтижелері

Кез келген шаруашылық жүргізуші субъектілердің кәсіпкерлік қызметінің ең маңызды мақсаты – пайда табу болып табылады. Пайда – шаруашылық қызметті жүргізу нәтижесіндегі капиталдың нақты өсімі бола келе, толық табыстан толық шығыстарды шегергенге тең. «Банк ЦентрКредит» АҚ-ның жағдайын объективті бағалау үшін оның ағымдағы жағдайын ескеру қажет. Бұл компания қызметінің негізгі тұстарын анықтауға және оның тиімділігін арттыру үшін негізгі бағыттарды белгілеуге көмектеседі [2, б.112].

Кесте 1. Қаржылық-экономикалық сипаттамасы мен динамикасы

«Банк ЦентрКредит» АҚ 2019-2021 жж.				(млн. теңге)			
Көрсеткіштер	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2020/2019 жж.		2021/2020 жж.	
				+/-	%	+/-	%
Активтер	1 460 439	1 857 256	2 066 966	396 817	27,17	209 710	11,29
Міндеттемелер	1 347 350	1 725 570	1 919 986	378 220	28,07	224 416	13,01
Меншік капитал	113 089	131 686	146 980	18 597	16,44	15 294	11,61
Таза пайда	1 984	12 509	18 542	10 525	530,49	6 033	48,23
ROA, %	0,14	0,67	0,90	0,53	–	0,23	–
ROE, %	1,75	9,50	12,62	7,75	–	3,12	–

Келтірілген кесте деректеріне сәйкес, талданып отырған кезең ішінде «Банк ЦентрКредит» АҚ-ның экономикалық көрсеткіштерінің өсуі орын алуда, бұл коммерциялық банктің соңғы үш жылдағы нарықтық позициясының артқанын көрсетеді.

Ағымдағы кезеңде «Банк ЦентрКредит» АҚ-да талданып отырған кезеңде таза несие берешегінің айтарлықтай өсуіне байланысты активтердің өсуі байқалады.

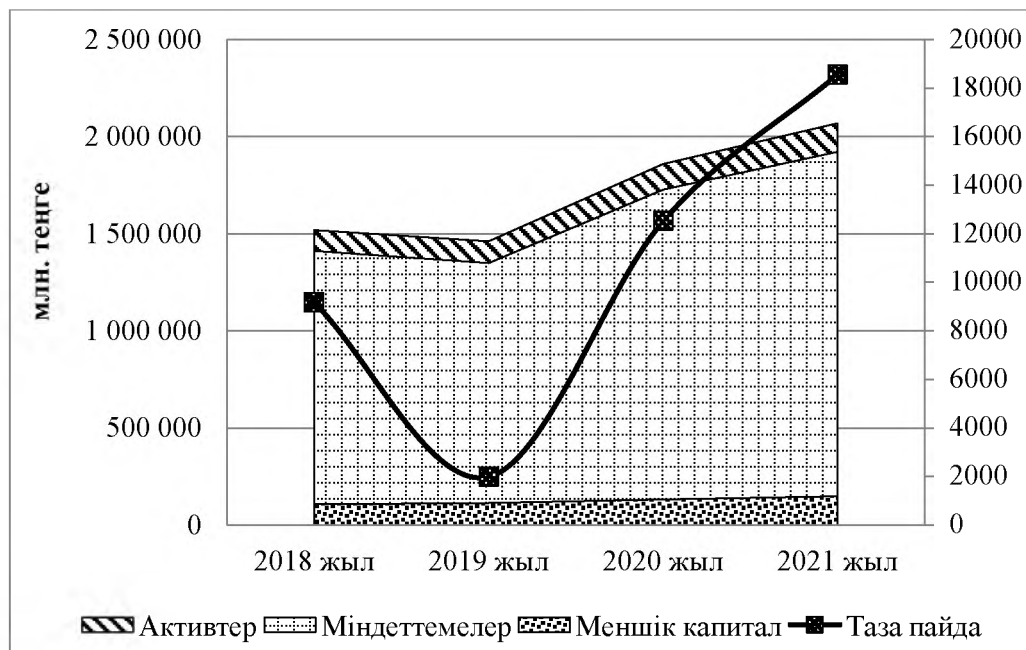
Компанияның 2019 жылы жалпы активтер жиыны 1 460 439 млн. теңге, 2020 жылдың аяғына қарай осы көрсеткіш 27,17%-ға өсіп, 1 857 256 млн. теңге құрағанын байқауға болады. 2021 жылы осы көрсеткіштің 11,29%-ға өсуін көруге болады. Сөйтіп, ағымдағы жағдайға сәйкес активтер жиыны 2 066 966 млн. теңгені құрады.

«Банк ЦентрКредит» АҚ ресурстарының тартылған бөлігі депозиттік және депозиттік емес қаржы көздерінен тұрады. 2021 жылы компания міндеттемелеріндегі үлкен үлесті клиенттердің қаражаты алады, олардың үлесі 77,07%-ға дейін ұлғайды.

Активтердің өсу қарқынымен қатар, міндеттемелер де ұлғаяуда. Егер 2019 жылы міндеттемелердің сомасы 1 347 350 млн. теңге құраса, 2020 жылы 28,07%-ға немесе 378 220 млн. теңгеге өсті. 2021 жылы міндеттемелер 2020 жылға қарағанда 13,01%-ға артып, міндеттемелердің жиыны 1 919 986 млн. теңгені құрады.

Компанияның меншікті капиталы ағымдағы кезеңде 131 686 млн. теңгеден 146 980 млн. теңгеге, өткен жылмен салыстырғанда 11,61%-ға өсті. Таза пайданың оң серпіні,

бөлінбеген пайда мен жарғылық капиталдың ұлғаюы капитал өсуінің факторлары болып табылады [4].

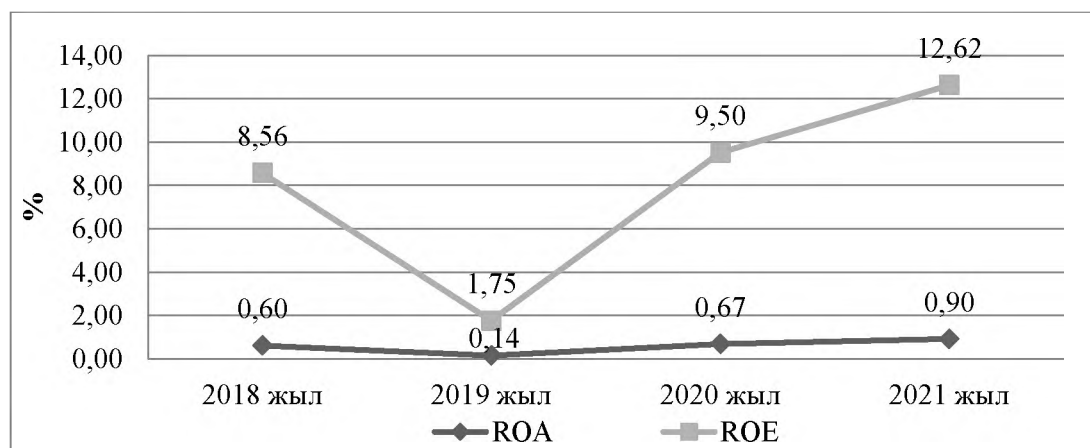

Сурет 2. «Банк ЦентрКредит» АҚ соңғы жылдардағы негізгі экономикалық көрсеткіштерінің динамикасы.

Жоғарыда келтірілген кесте мәліметтеріне сүйене отырып, «Банк ЦентрКредит» АҚ-ның қарастырылып жатқан соңғы жылдары қаржылық жағдайының тұрақталғанын әрі өсу бағытында екені анықталды.

Ағымдағы кезеңде компанияның активтерінің өсуіне өткен жылмен салыстырғанда инвестициялардың шамамен 2 есе өсуі мен клиенттерге берілген несиелерінің өсуі себепші.

Міндеттемелер бөлімінің ағымдағы жылы өсуі клиенттер қаражатының 166 131 млн. теңгеге, сондай-ақ өзге міндеттемелер мен шығарылған борыштық бағалы қағаздар есебінен болды [5].

Сурет 3. «Банк ЦентрКредит» АҚ соңғы жылдардағы активтер мен меншікті капитал тиімділігінің динамикасы.

Компанияның соңғы жылдардағы активтер мен меншікті капитал тиімділігінің динамикасының оңтайлануы байқалады. 2019 жылы тиімділіктің айтарлықтай төмендеуіне қарамастан, 2020 жылдан бастап компанияның экономикалық жағдайы тұрақтанды әрі өсу бағытында.

Ағымдағы кезеңдегі «Банк ЦентрКредит» АҚ компаниясының қызметін оң деп бағалауға болады. Компанияның жылдық көрсеткіштері айтарлықтай жақсарды, ал пайданың көп бөлігі пайызсыз кірістер есебінен емес, айтарлықтай өскен тұрақты пайыздық және комиссиялық кірістер есебінен келді.

Үшінші тоқсанда пайыздық кірістер 35 400 млн. теңгені құрады. Бұл жолы пайыздық кірістердің өсуінің негізгі факторы несие портфелінен пайыздар болды, олар 11% к/к өсті. Компанияның несие портфелі 3,4% к/к өсті және жана рекордқа қол жеткізді – 1,12 трлн. теңге.

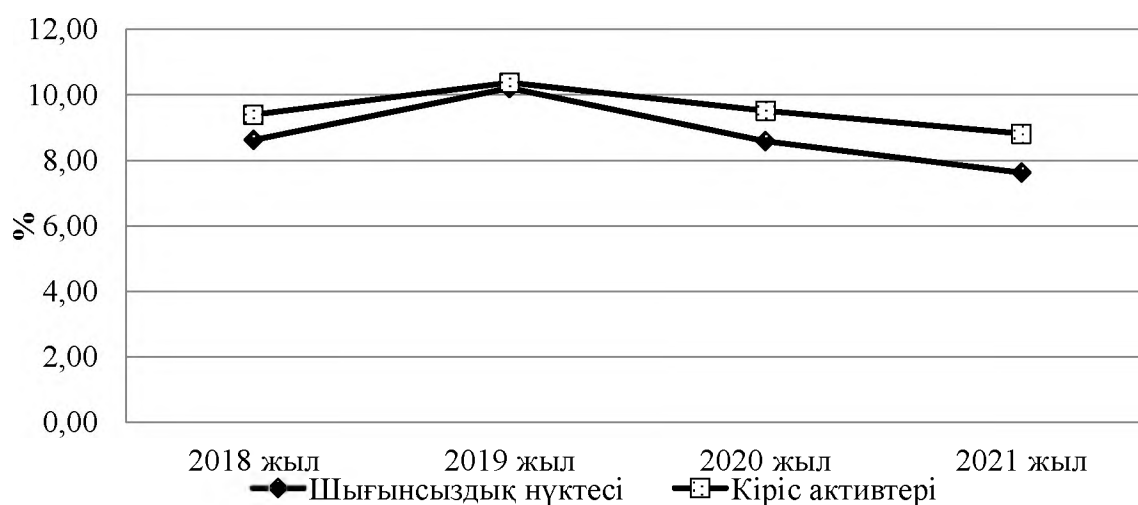
Бұдан басқа, пайыздық кірістердің барлық баптары бойынша өсім байқалады. Кредиттік шығындар бойынша резервтердің біршама өсуіне қарамастан, жоғарыда аталған факторлар компания таза пайыздық кірісін 9 900 млн. теңгеге дейін ұлғайтты, маржиналдылығы 28%-ға, бұл өткен жылдың нәтижелерінен 21%-ға және алдыңғы тоқсаннан 27%-ға жоғары.

Кесте 2. Шығынсыздық нүктесін талдау «Банк ЦентрКредит» АҚ 2018-2021 жж.
(млн. теңге)

Көрсеткіштер	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл
Шығындар жиыны	136 042	152 897	169 461	156 529
Пайыздық емес кірістер	33 508	33 900	53 767	40 308
Кіріс активтері, орташа	1 189 150	1 166 676	1 348 297	1 523 948
Кіріс активтері, %	9,39	10,37	9,51	8,81
Шығынсыздық нүктесі, %	8,62	10,20	8,58	7,62

шығынсыздық нүктесін жоспарлау процесі

$$Тб = (Робщ-НД)/ДАср * 100\%$$

Сурет 4. «Банк ЦентрКредит» АҚ соңғы жылдардағы шығынсыздық нүктесі.

Шығынсыздық нүктесінің төмендеуі кіріс активтеріне қызмет көрсету шығындарының төмендеуін білдіреді. Шығынсыздық нүктесі – кіріс активтерінің кірістілігінің минималды ставкасы, онда пайда жоқ, бірақ әлі шығындар жоқ. Кіріс активтер көрсеткіші неғұрлым дәл есептелсе, шығынсыздық нүктесінің мәні соғұрлым сенімді болады.

Әрі қарай, үзіліс нүктесін банктің құрылымдық бөлімшелері, жеке операциялар және операциялар топтары тұрғысынан талдауға болады. Талдаудың күрделілігі көптеген факторларды: міндетті резервтер қорына аударымдарды, банктік тәуекелдерді хеджирлеу құнын, шартты тұрақты шығыстарды, операцияларды жүргізуге арналған шығындарды және т. б. есепке алу қажеттілігінен тұрады.

Банкті ұстауға жұмсалатын шығыстардың мөлшері (шартты түрде тұрақты деп аталатын) залалсыздық нүктесінің мәніне ерекше қатты әсер етеді және осы шығыстардың тұрақты өсу үрдісі, әдетте, банктің қаржылық тұрақтылығына қауіп төндіреді. Бұл шығыстардың кіріс активтерінің өсуімен салыстырғанда озық өсуі, яғни шығынсыздық нүктесінің өсуі әрдайым ойластырылған басқару шешімдерінің және банктің қаржылық жағдайының нашарлауының белгісі болып табылады-қазірдің өзінде немесе жақындап келеді [3, б.120].

Қорытынды

Компанияның ағымдағы жағдайы бойынша негізгі қорытындылар:

1) 2021 жылы кредиттердің құнсыздануына арналған резервтердің айтарлықтай төмендеуі;

2) 2021 жылы пайыздық шығыстарға қатысты пайыздық кірістердің тез өсуі;

3) Мемлекеттік ипотекалық бағдарламалардың жабылуы аясында кредиттік қоржын өсімінің болжамды қарқынының төмендеуі.

Кез келген несиелік ұйым қызметінің негізгі бағыты шығындарды қатаң бақылау және өкілеттіктер құрылымын онтайландыру, сондай-ақ үздіксіз технологиялық қайта құру және операциялық тиімділікті арттыру және инвесторлар үшін жаңа мүмкіндіктер ашу жөніндегі цифрлық бастамаларды іске асыру жөніндегі шаралар кешені есебінен басқарудың неғұрлым тиімді моделіне қол жеткізу болып қала береді. Бұл шаралар «Банк ЦентрКредит» АҚ компаниясының қазақстандық қаржы нарығындағы позициясын нығайтады, сондай-ақ қаржылық және операциялық көрсеткіштерге қол жеткізуге, жоғары деңгейдегі әмбебап және әлемдік қаржы институттарының деңгейіне сәйкес келуге мүмкіндік береді.

Әдебиет:

1. Маржинальный анализ в современных условиях: плюсы и минусы / Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2017. № 3-2 (33). С. 139-141. (ВАК)
2. Шершнева Е.Г. Диагностика финансового состояния коммерческого банка: учебно-методическое пособие. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. – 112 с.
3. Юзвович Л.И., Трофимова Е.А. Совершенствование оценки эффективности деятельности коммерческого банка в условиях межбанковской конкуренции: монография. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – 120 с.
4. <https://www.bcc.kz/>
5. <https://www.bcc-invest.kz/>

References:

1. Margin analysis in modern conditions: advantages and disadvantages / Competitiveness in the global world: economics, science, technology. 2017. No. 3-2 (33). pp. 139-141. (HAC)

2. Shershneva E.G. Diagnostics of the financial condition of a commercial bank: an educational and methodological manual. – Yekaterinburg: Ural Publishing House. un-ta, 2017. – 112 p.
3. Yuzvovich L.I., Trofimova A. Improving the evaluation of the effectiveness of a commercial bank in the conditions of interbank competition: monograph. – Yekaterinburg: Ural Publishing House. un-ta, 2018. – 120 p.
4. <https://www.bcc.kz/>
5. <https://www.bcc-invest.kz/>